

پیشینه حجامت در ایران و نقش آن در سلامت انسان

مهرداد چترایی عزیز آبادی^۱

مقاله مروری

چکیده

امروزه در جهان پزشکی و با پیشرفت‌های فراوانی که در عرصه‌های گوناگون آن حاصل شده است، بسیاری از بیماری‌های لاعلاج را درمان کرده‌اند و یا راه‌های پیشگیری از آن را یافته‌اند. از آن‌جا که اساس این پیشرفت‌ها بر بهره‌گیری از داروهای شیمیایی مبتنی است، زیان‌های فراوانی نیز به دنبال آن عارض می‌شود و به همین جهت توجه به شیوه‌های سنتی و بهره‌گیری از دیدگاه‌های گذشتگان - که ضامن سلامت مطمئن‌تر انسان می‌باشد - رواج یافته است. از جمله این روش‌های سنتی، حجامت است که در فرهنگ پزشکی ایران جایگاه ویژه‌ای دارد و هر چند مخالفان و موافقان این شیوه در درستی یا نادرستی آن دلایل فراوان ارایه می‌کنند، بررسی جایگاه آن در نظام سلامت انسان و به عنوان موضوعی که در طول تاریخ پزشکی کشور ما اهمیت فراوانی داشته است، راهگشای دستیابی به عرصه‌های تازه‌تری در استفاده از تجارب گذشتگان و در پی آن روشنگر پژوهش‌های تازه‌تری در تحقیقات نظام سلامت می‌تواند باشد. نویسنده این مقاله کوشش کرده است تا با بررسی منابع و مآخذی که درباره حجامت و انواع و روش‌های آن مطلبی ارایه کرده‌اند، جایگاه و نقش این روش کهن در پژوهش‌های امروزی و تأثیرات مختلف آن بر سلامت انسان را نشان دهد و با مرور آن دیدگاه‌ها، مجالی برای تأمل و بررسی بیشتر دیدگاه‌های صاحب‌نظران تحقیقات نظام سلامت در این باره فراهم کند.

واژه‌های کلیدی: حجامت، سلامت، جرجانی، ابن‌سینا، رازی، اخوینی، پزشکی صفوی، خون‌گیری

ارجاع: چترایی عزیز آبادی مهرداد. پیشینه حجامت در ایران و نقش آن در سلامت انسان. مجله تحقیقات نظام سلامت ۱۳۹۱؛ ۸ (۷): ۱۱۱۶-۱۱۰۷.

پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۷/۲۸

دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۴/۱۲

مقدمه

اصول پیشگیری از بیماری چنان آمیخته می‌شد که جداسازی آن‌ها امکان‌پذیر نبود و تا جایی توجه به سلامت و مبارزه با بیماری‌ها اهمیت داشت که حق ویزیت پزشکان باعث می‌شد حرفه آن‌ها دارای رونق خوبی باشد (۲). با وجود چنین سابقه‌ای، امروزه وقتی سخن از نظام سلامت در میان می‌آید، رویکرد اغلب پژوهشگران به پژوهش‌های معاصر و دستاوردهای تحقیقی نوین است، اما باید توجه کرد که بر اساس آثار فراوان در دسترس که برخی از آن‌ها به صورت نسخه‌های خطی چاپ نشده باقی مانده است، استفاده از نتایج تجربیات پزشکان صاحب‌نظر قدیم ایرانی و البته تطبیق آن‌ها با حاصل پژوهش‌های نوین، به

توجه به سلامت انسان و پیشگیری از ابتلا به امراض گوناگون در فرهنگ ایرانیان پیشینه‌ای کهن دارد و حتی سابقه فعالیت در این زمینه به پیش از اسلام بازمی‌گردد. افسانه‌های تاریخی و اسطوره‌ای ایران، معرفی طب را به جمشید پادشاه باستانی ایران نسبت می‌دهند. از مشخصات پزشکی کهن ایران زمین، توجه به "فکر بهداشت و سلامت عمومی است که از طریق قوانین و آداب سخت مذهبی پدید آمده است" (۱). در زمینه بهداشت عمومی و سلامت انسان، دیدگاه‌های طبی زرتشت به عالی‌ترین حد خود رسید و تعلیمات دینی که درباره پاکیزگی و نظافت، موجود بود با

۱- استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف آباد، اصفهان، ایران (نویسنده مسؤول)

Email: m_chatraei@yahoo.com

دست دلاک‌های معمولی انجام می‌گرفت (۷). جزییاتی که سیاحان اروپایی در شرح مسافرت خویش به ایران نوشته‌اند، روشن می‌کند که خون گرفتن (حجامت) کار دلاکانی بوده است که گاه به عنوان جراح هم عمل می‌کرده‌اند (۸، ۹).

توجه به جایگاه استفاده از روش حجامت و اعتقاد گذشتگان به نتایج آن از طرفی آشکار کننده اهمیتی است که آن‌ها به سلامت انسان می‌داده‌اند و از دیگر سو خلأ پژوهش‌های نوین را درباره حجامت در بین فعالیت‌های تحقیقی متخصصان روش‌شناسی سلامت انسان نشان می‌دهد. بر این اساس می‌توان گفت، در مقایسه با پژوهش‌هایی که در کشورهای پیشرفته درباره شیوه‌های کهن طب انجام گرفته است، به طور تقریبی در کشور ما چندان توجهی به روش حجامت و تأثیرات مثبت و منفی آن بر سلامت انسان صورت نگرفته است. به طور مثال جستجوی پژوهش‌های انجام شده درباره طب سوزنی چینی و مقایسه نتایج آن با تحقیقاتی که در باب حجامت در کشور ما صورت پذیرفته است حاکی از بی‌توجهی فراوان محققان ما درباره روش‌های کهن طب ایرانی و جایگاه آن در بالا بردن سطح سلامت انسان و یا پیشگیری از بیماری‌ها می‌باشد.

مطالعه نظریه‌های پزشکان نام‌آور ایران قدیم - که برخی آثار آنان از متون درسی کلاسیک طب در کشورهای پیشرفته اروپایی بوده است - و بررسی دیدگاه آن‌ها درباره انواع حجامت و ویژگی‌ها و شرایط آن از گام‌های اولیه‌ای است که پیش از پرداختن به تأثیرات گوناگون این شیوه درمانی بر سلامت انسان باید مورد توجه قرار گیرد. به طور قطع با بررسی دقیق آن نظریه‌ها و یافتن راهکارهایی برای اثبات صحت و سقم آن‌ها است که می‌توان اصول علمی‌تری را جهت ایجاد روشی صحیح و آزموده شده برای پیشگیری از نابسامانی‌هایی که سلامت انسان را تهدید می‌کند، مطرح کرد. هر چند در آثار فراوانی که در گذشته به زبان فارسی تألیف شده است بسیار گسترده به موضوع حجامت پرداخته‌اند، اما این نوشتار فقط نمونه‌وار به بررسی آثار چند پزشک برجسته ایرانی اختصاص دارد.

طور قطع دیدگاه‌های کامل‌تری را در اختیار محققان نظام سلامت خواهد گذاشت. در این راه باید حساب تجربیات عملی و متکی به پشتوانه‌های عالمانه را از اعتقادات خرافی جدا کرد. اعتقاد به ارواح خبیثه در ایجاد بیماری‌ها و در نتیجه خواندن افسون‌ها و اوراد برای درمان آن امراض و استمداد از اجنه و موجودات موهوم نیز بخشی از وظایف پزشکان ایران باستان بوده است که حتی قسمت‌هایی از آن به پزشکی بعد از اسلام نیز منتقل گردید (۱). معلوم است که وقتی سخن از نتایج تجربیات گذشتگان و استفاده از آن‌ها در تحقیقات معاصر نظام سلامت به میان می‌آید، مقصود جنبه‌های خرافی و افسانه‌ای آن نیست (۳).

بخشی از آن‌چه که به عنوان شیوه‌های درمان بیماری‌ها و یا پیشگیری از امراض در منابع طب قدیم مطرح بوده است به "رگ پزشکی" مشهور است. توجه به رگ‌های مختلف و کارکرد هر کدام، شناخت رگ‌های قابل خون‌گیری، میزان خون هر یک از آن رگ‌ها، زمان مناسب برای خون‌گیری و شیوه‌های مختلف آن، بیماری‌هایی که با خون‌گیری قابل درمان بودند و یا بیماری‌هایی که با خون‌گیری از بروز آن جلوگیری می‌کرده‌اند و عوارض خون‌گیری در افراد مختلف از نظر سن، جنس، موقعیت جغرافیایی زندگی و طبایع هر کدام از مهم‌ترین بحث‌های این شیوه درمانی بوده است. به طور معمول در تقسیم‌بندی انواع خون‌گیری "حجامت" مهم‌ترین نوع آن دانسته شده است. پژوهشگران تاریخ پزشکی سنتی ایران، حجامت را از نظر قدمت با طبق سوزنی چینی مقایسه می‌کنند (۴).

جایگاه کسانی که به حجامت می‌پرداخته‌اند و به اصطلاح آن‌ها را حجامتگر یا حجام می‌گفتند، در طول تاریخ متغیر بوده است. در زمان ساسانیان، حجامتگران، بسیاری از اعمال ضروری را انجام می‌داده‌اند و با این همه آن‌ها را جزء طبقات پست اجتماع به حساب می‌آوردند. در زمان اردشیر بابکان، حتی بذله‌گویان و دلکان را نیز از طبقات معتبر و اصیل می‌شمردند، اما حجامتگران را از طبقات پایین بر می‌گزیدند و محسوب می‌کردند (۵، ۶). در بعضی دوره‌های تاریخی که تا یک قرن پیش هم معمول بود، حجامت به

کاربرد حجامت و شیوه‌های آن در آثار ابن‌سینا (قرن چهارم)

ابن‌سینا به بیان فواید و خواص خون‌گیری به دو روش حجامت و فصد (گرفتن خون از رگ‌ها) اشاره می‌کند. به طور کلی در حجامت با استفاده از روش مکش در مواضع خاصی از بدن، خون را خارج می‌کنند. خون‌گیری از رگ‌های مختلف بدن مانند پشت کتف‌ها، ساق پا، گوشه چشم، لاله گوش، سر، زانو و گردن انجام می‌شود. طبای قدیم ایران، این روش را در درمان بسیاری از بیماری‌ها و یا پیشگیری از آن‌ها تجویز کرده و جزییات آن در آثارشان ذکر شده است. آنچه مهم به نظر می‌رسد، آن که حجامت از دید همه آن اطباء، یکی از کارآمدترین شیوه‌های حفظ سلامت انسان دانسته شده است، البته در صورتی که به جا از آن استفاده گردد.

به عقیده ابن‌سینا، حجامت بیشتر از رگ زدن (فصد) پوست و بخش‌های نزدیک به آن خون را تصفیه می‌کند. خون رقیق بیشتر از طریق حجامت و خون غلیظ بیشتر از طریق رگ زدن خارج می‌گردد. برای اشخاص تنومند و دارای خون غلیظ حجامت فایده زیادی ندارد؛ چرا که آن گونه که باید خون را بالا نمی‌آورد و به سهولت خارج نمی‌سازد. اندام بر اثر حجامت تا اندازه‌ای ناتوان می‌شود. چنان‌که از مطالعه آثار ابن‌سینا- که از قدیمی‌ترین پزشکانی است که حجامت را در حفظ سلامت انسان و رفع بیماری‌ها مؤثر دانسته است- دیده می‌شود، وی بین رگ زدن (فصد) و حجامت (خون‌گیری از طریق مکش) تفاوت قایل شده است و هر کدام را برای اشخاص و امراض به خصوصی توصیه کرده است. "فصد یا رگ زدن، نوعی تخلیه همگانی خون است که زیادی را بیرون می‌راند و در دو حالت مرضی بایسته است:

- ۱- برای کسی که تنش جهت بیماری آمادگی دارد و چنان‌که خونس زیاد شود، بیماری پدید می‌آید. (بیماری که بر اثر زیادی خون به وجود می‌آید، در اصطلاح جدید به نام "پلی‌سیمی" نامیده می‌شود و آن عبارت است از ازدیاد پاتولوژیک گلبول‌های قرمز خون)
- ۲- برای کسی که بر اثر زیادی خون در حال حاضر بیمار شده است"

ابن‌سینا در ادامه شرحی که برای رگ زدن (فصد) توضیح می‌دهد، شیوه و شرایط فصد و انواع آن و برشمردن رگ‌هایی که بیشتر زده می‌شوند و نیز ابزار و دستورالعمل رگ‌زنی و مواقع آن را معرفی می‌کند و به طور مفصل شرح می‌دهد (۱۰). وی معتقد است که در آغاز ماه نباید حجامت کرد؛ چرا که در آن موقع خلط‌ها کاهش می‌یابند و به همین جهت مناسب‌ترین موقع حجامت وسط هر ماه است که در آن خلط‌ها به تبعیت از روشنایی ماه بر انگیزته می‌شوند. همچنین زمان وسط روز را برای حجامت توصیه کرده است. حجامت در گودی پشت گردن بر شاخه چهار اندام فواید زیر را دارد:

گرانباری دو ابرو و سنگینی پلک‌ها را از بین می‌برد و گرمی چشم را رفع می‌کند و سیاهی کنار چشم را می‌زداید و بوی بد دهان را از بین می‌برد و در زدودن حالت لرزه در سر و اندام‌ها مناسب است. وی همچنین حجامت بر ساق پا و پشت گوش و زیر زنج (چانه) و ران و زانو و قوزک پا را از انواع دیگر این روش درمانی می‌داند که ضمن ذکر جزییات و شرایط هر یک، منافع و خواص آن‌ها را نیز بیان می‌کند و معتقد است گاه عوارض سوء هم در بر دارد (همان، ص ۴۹۴). به اعتقاد وی "بچه را از دو سالگی به بعد می‌توان حجامت کرد و پس از شصت سالگی به کلی ممنوع است" (۱۰).

دیدگاه جرجانی (قرن پنجم و ششم) درباره حجامت

سید اسماعیل جرجانی، در آثار متعددی که در علم طب تألیف کرده است به روش حجامت و تأثیر آن در مقابله با امراض و حفظ سلامت انسان پرداخته است و ضمن برشمردن جزییات انواع روش‌های آن را شرح داده است.

وی نیز فصد را در کنار حجامت در دفع بیماری‌ها مؤثر دانسته است:

"فصد: استفراغی است کلی، از بهر آن‌که مرکب همه اخلاط خون است و بدین سبب هر گاه که فصد کرده شود از هر خلطی چیزی کم شود و فضیلت فصد آن است که چون رگ گشاده شود، رنگ و قوام قوت خون بیرون آمدن جمع توان دید و چندان که مصلحت باشد، بیرون می‌توان کرد..." (۱۱).

وی عقیده دارد، در هنگام فصد باید نبض بیمار را کنترل کرد تا اگر تغییر و وضعی پدید آمد به سرعت رگ بیمار را

گیرد (متورم می‌شود) و کزاز تولد کند (به وجود می‌آید)، باید که همه تن به روغن بنفشه یا به روغن بادام چرب کند و اگر آب گشنیز تر و صندل سرخ و سپید بر آماس ضماد (مرهم) کند، نافع باشد و اگر جراحت ریم کند (چرک کند) جراحت فراخ باید کرد و رفاده‌ها (پارچه‌های تمیزی که برای بستن زخم به کار می‌رفته است) بر می‌نهند چنان‌که ریم را دفع کند و اگر خطا چنان باشد که رگ تنگ آید و خون اندر زیر پوست جمع شود و جایگاه رگ کبود شود (۱)، تا اثر آن زایل نشود بدان عضو هیچ کار سخت نباید کرد و اگر کبودی کمتر شود نشان سلامت باشد و اگر نیشتر به شریان رسد، اندر حال (فوراً) رگ بیاید بست و دارویی که آن را لازوق گویند بر نهادن و بستن و دست بر بالشی بزرگ باید نهادن و بازوی دست دیگر و پای که برابر این دست است بیستن تا خون بدین دست مجروح میل نکند و اگر رنج بستن باشد بیاید گشاد و باز بستن (۱۲).

این توضیح نمونه‌ای از جزییاتی است که جرجانی برای حفظ سلامت بیمار در هنگام خون‌گیری ارایه می‌کند و حتی برای خطای احتمالی رگ‌زن راهکارهایی پیشنهاد می‌نماید تا خطری تندرستی بیمار را تهدید نکند. نکته جالب این است که یکی از دلایل مهم مخالفت با خون‌گیری و حجامت به روش سنتی همین عوارضی است که در ظاهر جرجانی بدان‌ها واقف بوده است تا جایی که نشانه‌های عفونت احتمالی بیماری را که در هنگام خون‌گیری آسیب به غشای عصبی وی رسیده است، بیان می‌دارد و راه مقابله و درمان آن را نیز عرضه می‌کند (۱). در اصطلاح پزشکی امروزی این حالت را تجمع کانونی خون (کیسه خونی) (Hematoma) و خون‌مردگی (Ecchymosis) می‌گویند.

دیدگاه‌های ابوبکر اخوینی درباره حجامت

اخوینی از اطبای مشهور قرن چهارم بوده است و در کتاب معروف خویش یعنی "هدایه المتعلمین فی الطب" مفصل‌تر از دیگران به بحث حجامت و تأثیر آن بر سلامت انسان و دفع امراض پرداخته است. از آن‌جا که دیدگاه‌های وی به صورت خاص‌تر تأثیر حجامت را بیان می‌کند، فهرست‌وار خلاصه نظریه‌های وی را ارایه می‌کنیم، به ویژه آن‌که پزشکان پس از

ببندند و هر گاه به جهت تباهی خون (عفونت خون) فصد می‌کنند تا رنگ و قوام خون نگردد (عوض نشود) نباید آن رگ را بست. به نظر جرجانی، "در هنگام فصد ممکن است غشی روی دهد (ضعف به وجود آید) و تدبیر بازداشتن از غش آن است که پیش از فصد به زمانی اندک مایه شربت انار دهند و پس از فصد گوشت آبه (عصاره‌ای که از گوشت‌ها گیرند) دهند، اما رگ‌هایی که نیشتر زنند قیفال است [ورید قیفال (Cephalic vein)] و اکحل [ورید اکحل (Meodian cutaneous vein)] و باسلیق [ورید باسلیق (Basilica vein)] و اما قیفال علل (امراض) سر، چشم، بینی، کام، زبان، دندان و لب را سود دارد و فصد اکحل علت‌های همه تن را سود را دارد و باسلیق علت‌های جگر و سپرز (طحال) و ... را سود دارد" (۱۱).

جرجانی پس از ذکر انواع روش‌ها و خواص فصد به حجامت و خواص آن می‌پردازد:

"اما حجامت کودکان و پیران به جای فصد باشد. بر هر عضوی که حجامت کنند آن عضو پاک شود و با خون حجامت از گوهر روح چیزی خارج نشود و کودکان را تا از شیر باز نکنند به ضرورتی نخست حجامت نکنند و اولی‌تر آن بود که روز چهاردهم ماه و پانزدهم ماه حجامت نکنند، توقف کنند تا نور ماه نقصان گیرد از بهر آن‌که روز چهاردهم ممتلی (پر) باشد از نور و اخلاط اندر تن حرکت کرده باشد و رگ‌ها باریک و شاخ رگ‌ها (شاخه رگ‌ها) همه پر شده و اندر وقت زیادتی نور ماه خون نیک و صافی بیشتند و خلط بد کمتر و هر گاه که نور ماه نقصان گیرد خون صافی باز گردیدن گیرد و اخلاط که با خون حرکت کرده باشد به سبب آن‌که غلیظ‌تر باشد باز پس ماند..." (همان، ص ۶۵).

چنان‌که ملاحظه می‌شود، جرجانی هم مانند ابن‌سینا، زمان مناسب حجامت را اواسط هر ماه می‌داند و علت آن را نیز تأثیر تابش نور ماه بر گردش خون بر می‌شمرد.

جرجانی در شرح حجامت و فصد به جزییات بیشتری اشاره کرده است که نشان دهنده تجربه‌ای است که وی در این زمینه دارد "و هر گاه که فصاد (رگ‌زن) را خطا افتد و سر نیشتر به غشا عصبی باز آید، اگر دست باشد یا پای، آماس

صفراپی بود و علاج وی شکم آوردن بود. پس از حجامت به مطبوح (داروی پخته شده یا جوشانده) هلیله زرد.

۸- معالجه علل الانف (خون دماغ): خون رفتن از بینی به وقت بحران بود و همچنین خون رفتن از گوش چنین بود. چون بسیار رود باز باید داشتن به حجامت کردن. اگر از بینی راست رود، محجمه (وسیله حجامت) بر جگر نهد و اگر از بینی چپ رود بر جای سپرز نهد حجام کبه (شاخ حیوانات که در هنگام حجامت به وسیله آن خون را می‌مکیدند) را و بمکد نیک، اگر نه ایستد آب سرد و یخاب بر سر وی ریزد تا سر سرد شود.

۹- معالجه وجع الاسنان (دندان درد): چون دندان درد کند اعنی (یعنی) آن عصب که زیر دندان و اندر گرد وی است چون درد با آماس اروگ بود و آماس سوزان و سرخ بود و آسانی یابد از چیزهای خنک علاج فصد قیفال و حجامت بر قفا (پشت گردن) بود.

۱۰- معالجه القلاع (درد دهان): سبب قلاع از خون صفراپی بود و علاج وی رگ زدن و حجامت کردن به زیر زنج (چانه) بود.

۱۱- معالجه علل اللسان (زبان): علاج وی فصد قیفال بود و حجامت کردن زیر زنج بود (۱۳).

به جز دیدگاه‌هایی که نمونه‌هایی از آن ذکر شد، در طول تاریخ کشورمان و با گسترش حرفه پزشکی، دیدگاه‌های متنوع‌تری نیز درباره حجامت عرضه شد. به ویژه در دوران صفویه که به دنبال رواج مسافرت‌های هیأت‌های اروپایی به ایران، برخی از دیدگاه‌های علمی آنان با نظریه‌های طبای سنتی ایران در هم آمیخت و منجر به تألیف کتاب‌های فراوانی در موضوعات پزشکی شد (۱۴). از میان آن‌ها تعدادی به موضوع حجامت و رگ‌زنی اختصاص دارد که به نظر می‌رسد برای استفاده و تعلیم پزشکان و دانشجویان پزشکی نوشته شده است (۱۵).

حجامت در روزگار معاصر

در روزگار معاصر تحقیقات علمی کافی در مورد مفید بودن حجامت وجود ندارد. مطالعات غیر مستقل به خصوص در سال‌های اخیر در ایران در مورد اثرات حجامت انجام شده

وی از کتاب مذکور بهره فراوانی برده‌اند و اخوینی مقدم بر بسیاری از طبای دیگر است:

۱- اکنون اگر خون بفزاید رگ‌ها پر گردد و درد سر خیزد و اندام‌ها سوختن گیرد و نبض عظیم گردد (شدت می‌یابد) و چشم‌ها سرخ گردد و رنگ روی و آن همه تن سرخ شود و سوزان بود و خواب بسیار شود و حالی پدید آید مانند سبات (چرت) و رگ‌ها به چهار سو به جستن گیرد و مزه دهان شیرین گردد و آب پیشین (ادرار) سطربر گردد و سرخ و خداوندش را دمل و خارش بسیار شود و درد چشم و حالی مانند خناق (دیفتری) و خیر خیر و از بینی و دهان به اروگ (بن دندان‌ها) خون آید (۱۳).

۲- در معالجه سرسام سرد (لیثارغیس) اگر قوت به جای بود، فصد کند از قیفال و خون برگیرد به مقدار طاق و به هیچ حال از فصد و حجامت چاره نبود و باید از پس فصد سکنگین عسلی فرمای دادن.

۳- در علاج مالیخولیا: "مالیخولیا ترسی بود بی‌معنی و این بیماری بی‌تب بود و سخنان بی‌معنی گوید و گاه بگریند و گاه بخندند و چون چیزی بپرسی شان به جواب اندر مانند (پاسخی نمی‌دهند) یا جوابی دهند دروغ و علاج این گونه، فصد و حجامت کردن بود از قیفال.

۴- معالجه کابوس: کابوس مقدمه صرع بود و سبب وی برآمدن بخارهای سطربر بود از معده به سوی دماغ و علاج این بیماری خون برگرفتن بود از قیفال و حجامت کردن بر ساق و غذا کم خوردن، خاصه که چشم و روی سرخ بود.

۵- معالجه نوعی از صرع: خداوند (صاحب) بیماری چنان داند که چیزی چون یخ برآید به سوی دماغ وی از اندام‌های پا و دست و آن‌گاه بیافتد و علاج این کس آن بود که ساق‌های وی ببندند و برنهند تا ریش (زخم) شود و باز بر آن ریش حجامت کند و بمکد سخت تا بخار راه کند و بیرون آید.

۶- معالجه خدر: خدر خیره گشتن اندام‌ها بود و این دو گونه بود. یک گونه از خون بود و نشان آن بود که پای و دست به خواب اندر رود و روی سرخ بود و رگ‌ها خاسته (بیرون زده) و علاج وی فصد و حجامت بود.

۷- معالجه بیماری چشم: و بود که درد چشم از خون

است. در دانشگاه شهید بهشتی ایران در سال‌های ۷۲-۱۳۷۱ چند طرح پژوهشی پیرامون حجامت اجرا گردید که از آن جمله می‌توان به "مقایسه خون ورید و خون حجامت از نظر عوامل بیوشیمیایی"، "مقایسه مواضع حجامت با مسیر مریدان‌های طب سوزنی"، "بررسی تأثیر حجامت بر بیماری‌های عصبی سردردهای میگرنی" و "جمع‌آوری منابع موجود در خصوص حجامت" به صورت پایان‌نامه دکتری برای پزشکان عمومی اشاره کرد. «بررسی اثر حجامت بر سروتونین خون» نیز پژوهشی دیگر است که در دانشگاه تهران در شرف انجام می‌باشد.

به طور کلی با توجه به وسعت فوایدی که برای حجامت ذکر می‌شود، تحقیقات اندکی در مورد حجامت انجام شده است. مدافعین حجامت ادعا می‌کنند که حجامت درمان طیف گسترده‌ای از بیماری‌های مختلف می‌باشد و حتی تأثیراتی در پیشگیری از بیماری‌ها دارد. این بیماری‌ها شامل بالا بودن چربی خون، دردهای عضلانی، کمردرد، سردردهای عصبی و میگرنی، بیماری‌های پوستی شامل آکنه، پسوریازیس، حساسیت‌های دارویی، غذایی، فصلی، اعتیاد به مواد مخدر، عوارض بیماری‌های انسدادی عروق کرونر، عوارض بعد از یائسگی (Menopause)، دردهای قاعدگی در زنان (Dysmenorrhea) و برخی بیماری‌های عفونی، هورمونی و غدد است. در مورد مفید بودن حجامت در بهبود این بیماری‌ها هیچ تحقیق مستقلی تاکنون ارایه نشده است.

با توجه به دیدگاه‌های متنوع و فراوانی که در باب حجامت در آثار پزشکان قدیم ایران وجود دارد و عدم وجود پژوهش گسترده و مستقلی در این باره، طبیعی است که حتی با وجود دیدگاه‌های کهن و مطالعه بر تأثیرات روش حجامت در حفظ سلامت، تحقیقات معاصر نیز با پشتوانه دستاوردهای علمی جدید به روش‌شناسی دقیق‌تر حجامت بپردازند و در نهایت، نتایج تازه‌ای عرضه خواهد شد که می‌تواند از جهت علمی و عملی ارزشمند باشد.

مضرات حجامت از دید محققان معاصر

عوارض حجامت

در طب سنتی اسلامی، حجامت به عنوان یکی از ارکان

درمان به شمار می‌رود، اما با فراگیر شدن طب مدرن و ایجاد شیوه‌های تازه، این روش به طور تقریبی منسوخ شد. در ایران به دلیل عدم اثبات مفید بودن حجامت و نیز خطرات و عوارض بالقوه آن مانند انتقال عفونت و یا خطر خونریزی، معاونت درمان وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی طی بخش‌نامه‌ای در تاریخ ۲۳ شهریور سال ۱۳۷۷ انجام حجامت در مطب پزشکان را ممنوع نمود، اما این بخش‌نامه به دلیل مغایرت با موازین شرع و بر اساس نظر فقهای شورای نگهبان با حکم دیوان عدالت اداری در تاریخ ۱۷ تیر سال ۱۳۸۰ لغو شد. در حال حاضر وزارت بهداشت سیاست حمایت و گسترش حجامت را به عنوان جزیی از طب سنتی و اسلامی ایران منظور داشته است. با این حال بسیاری از پزشکان، حجامت را به عنوان روشی کارآمد نپذیرفته‌اند. "امروزه حجامت هیچ پایه و اساس علمی ندارد و کسانی که آن را ترویج می‌کنند، قصد سوء استفاده دارند و باید از فعالیتشان جلوگیری شود. مردم اگر اقدام به حجامت کنند، باید عوارض احتمالی آن از جمله ابتلا به هپاتیت، ایدز و دیگر بیماری‌های عفونی را نیز بپذیرند" (۴). سازمان انتقال خون ایران هم که مسؤول تأمین خون مورد نیاز است با حجامت مخالف بوده و از دریافت خون افراد حجامت شده تا یک سال پس از حجامت خودداری می‌کند.

دلایلی که پزشکان مخالف حجامت به عنوان عوارض آن ذکر می‌کنند، بدین قرار است:

۱- انتقال بیماری‌های عفونی مانند ایدز و هپاتیت در صورت عدم رعایت اصول بهداشتی.

۲- خونریزی و عوارض ناشی از آن (بیماری‌های قلبی-عروقی در افراد مستعد و ...) و ایجاد یا تشدید کم‌خونی در صورت به جا ماندن خراش‌های پوستی بیش از حد مجاز.

۳- اسکار یا اثر زخم بر روی بدن در صورت ایجاد شکاف‌های خطی به وسیله تیغ (در حجامت سوزنی جای زخم کوچک است و پس از مدتی اثر آن محو می‌شود).

۴- افزایش خطر بروز لخته‌های خونی (سکته مغزی در پی حجامت بر روی گردن)، به همین دلیل متخصصان و طرفداران حجامت توصیه می‌کنند که بعد از انجام حجامت شخص دراز نکشد و حداقل ۳۰ دقیقه فعالیت بدنی مانند

حجامت، ایدز و هپاتیت

در سال‌های اولیه شروع حجامت در ایران تبلیغات وسیعی مبنی بر این که حجامت موجب شیوع ایدز است، در مطبوعات شروع شد. این تبلیغات در سال‌های اخیر مسیر خود را عوض کرد و اظهارات این که حجامت موجب توسعه هپاتیت می‌شود در صحنه مطبوعات نقش بست. این درست است که هر روش درمانی اگر با تمهیدات ویژه خود اجرا نشود، عوارضی خواهد داشت. به طور مثال اگر تزریقات با سرنگ استریل و یک‌بار مصرف انجام نشود، بیماری‌هایی را ایجاد می‌کند، اما این یک برخورد عالمانه نیست که به لحاظ استفاده چند نفر جاهل یا مغرض که از سرنگ آلوده استفاده می‌کنند، به طور کلی تزریقات از ردیف درمان خارج گردد، بلکه باید اشخاص خطا کننده را تنبیه کرد. در مورد حجامت نیز وضع چنین است. بدین ترتیب که اگر در روش اجرا به نحوی عمل شود که ابزار آغشته به خون آلوده برای فرد دیگری مورد استفاده قرار گیرد، ممکن است موجب بروز بیماری شود. با این تفاوت که روش اجرای حجامت به نحوی است که امکان ورود میکروب به عمق بدن را به حداقل می‌رساند. بدین معنی که در حجامت پس از ایجاد خراش سطحی در پوست، ابزار مکنده به وسیله انبساط عضلانی و عروقی موجب استخراج خون می‌شود. مقدار فشار منفی در حجامت حداقل ۱۵ تا ۲۰ میلی‌متر است، یعنی مویرگ‌هایی که مجرای خون‌دهی هستند ۱۵ تا ۲۰ برابر افزایش حجم می‌دهند. در شرایط عادی هر گاه خراشی در بدن پدید آید، گلبول‌های خون به علت زخم ایجاد شده فراخوان می‌شوند تا ناحیه را ترمیم نمایند، اما در حجامت به لحاظ وجود انبساطی که توسط مکش پدید می‌آید، میزان فراخوان گلبولی به محیط زخم به طور تقریبی ۲۰ برابر می‌شود و این مکش پس از پایان عملیات حجامت خاتمه می‌یابد و در این صورت مجموعه گلبول‌های فراخوان شده به صورت فشرده در محیط سطحی باقی می‌ماند و بدین ترتیب به هیچ وجه اجازه نمی‌دهند که میکروب یا ویروسی که شاید در سطح پوست وجود دارد به عمق نفوذ کند. از این جهت احتمال بروز عفونت در حجامت به صفر می‌رسد.

دویدن انجام دهد تا احتمال بروز لخته کاهش یابد (در منابع قدیم طب سنتی هم حجامت در گودی پشت گردن به شدت منع شده و خطر دیوانگی برای آن ذکر گردیده است).

۵- هموفیلی اکتسابی

حجامت در مواردی مانند کم‌خونی، ضعف و ورم (ادم) تجویز نمی‌شود و برای اطفال و سالمندان باید با احتیاط صورت گیرد. پس از انجام حجامت تا سه روز باید از خوردن شکر، نمک، ماست، تخم‌مرغ و غذاهای ترش‌مزه پرهیز کرد. در بیمارانی که دچار اختلالات انعقاد خون هستند، نباید حجامت انجام گیرد و همچنین برای بیماران دچار فشار خون بالا انجام حجامت ممکن است باعث سردرد و سرگیجه گردد.

مؤسسه تحقیقات حجامت ایران

مؤسسه تحقیقات حجامت ایران در سال ۱۳۶۵ تشکیل شد. این مؤسسه پس از طی مراحل مقدماتی پژوهش و تحقیق، در سال ۱۳۶۹ به ثبت رسید (به عنوان یک مؤسسه غیر دولتی). در سال ۱۳۸۰ طبق رأی شورای نگهبان قانون اساسی و دیوان عدالت اداری، حجامت دارای جایگاه قانونی در نظام درمانی و بهداشتی کشور شد. این مؤسسه با داشتن بیش از ۱۴۶۰ نفر پزشک عضو رسمی در سراسر ایران و برخی از کشورهای جهان ضمن انجام طرح‌های پژوهشی پیرامون حجامت، عهده‌دار گسترش حجامت در کشور می‌باشد. اعضای هیأت علمی و مشاوران مؤسسه تحقیقات حجامت ایران شامل ۷۰ نفر از پزشکان و محققان در رشته‌های مختلف پزشکی، روان‌پزشکی، بهداشت و تغذیه، زیست‌شناسی، علوم پایه، گیاه‌شناسی، داروسازی و علوم اسلامی می‌باشند.

حجامت و اهدای خون

به علت گسترش مراکز حجامت در ایران، احتمال انتقال برخی بیماری‌های عفونی مانند هپاتیت B، C و ایدز از طریق حجامت وجود دارد. سازمان انتقال خون ایران با توجه به این احتمال، در صورت انجام حجامت و برای جلوگیری از سرایت احتمالی بیماری‌های خونی تا یک سال فرد را معاف از اهدای خون می‌نماید.

مطالعه گذشته‌نگر حجامت نیز این موضوع را تأیید می‌کند. پولاک، پزشک دربار ناصرالدین شاه در این مورد می‌گوید: "با وجود این که پشت کتف تمام ایرانی‌ها آثار خراش حجامت وجود دارد، اما من در مدت حضور ۲۰ ساله خود در ایران حتی یک مورد عفونت ناشی از حجامت مشاهده نکردم" (۸).

هم اکنون حجامت در ایران توسط ۳۴۰۰ پزشک انجام می‌شود. با توجه به وجود این جمعیت بزرگ که تمام آن‌ها آیین بهداشت در درمان را در زمان تحصیل خود خوانده‌اند و نگران رعایت بهداشت در این زمینه هستند و از سویی مکانیسم عمل حجامت موجب می‌گردد که امنیت و اعتماد کافی برای شیوع سراسری حجامت به عنوان یک روش پیشگیری وجود داشته باشد. هم‌چنان که این پدیده تاکنون امتحان خود را پس داده است. در سال ۱۳۸۵ حدود ۵ میلیون مورد حجامت در کشور ایران انجام شد که حتی یک مورد عفونت و یا ابتلا به بیماری مسری در آن گزارش نگردید. به هر حال رعایت بهداشت و دقت در اجرا می‌تواند ضمانت خوبی برای توسعه حجامت استاندارد در سطح کشور باشد.

نتیجه‌گیری

در هر حال از آن‌جا که هدف از انجام حجامت، دستیابی به

سلامت یا حفظ آن است و با توجه به این که خون از مهم‌ترین عوامل شیوع و انتقال بیماری‌ها می‌باشد، این نگرانی درستی خواهد بود که مبادا آلودگی‌هایی در هنگام حجامت و از راه‌های گوناگون به بدن فرد وارد شود که سلامت وی را تهدید کند، اما چنان‌که آمار مبتلایان به بیماری‌های مسری که از طریق خون آلوده دچار بیماری شده‌اند، نشان می‌دهد؛ ابتلا به امراض گوناگون که بر اثر آلودگی خون و به علت حجامت باشد بسیار نادر است، اما به علت فقدان پژوهش‌های کامل و جامع در این باره نمی‌توان حکم قطعی داد.

از طرف دیگر آن‌چه که در آثار پزشکان نام‌آور کهن درباره حجامت آمده و به عنوان میراث گرانبهای فرهنگ و دانش ما می‌باشد، تأکید فراوانی بر اهمیت روش حجامت و تأثیرات گوناگون آن بر سلامت انسان و یا پیشگیری از بسیاری از امراض دارد و بدیهی است که آن دیدگاه‌های قدیمی را نمی‌توان نادیده گرفت و یا به طور کل انکار کرد. بنابراین تنها راه حل ممکن، انجام پژوهش‌هایی دقیق است که هم با اتکا بر آرای گذشتگان باشد و هم مقتضیات علمی معاصر را در نظر گیرد تا بدین وسیله نتایجی حاصل شود که ضامن سلامت بیشتر گردد.

References

1. Elgood C. The history of medicine in Iran and eastern Caliphate lands. Trans. Forghani B. Tehran, Iran: Amirkabir Publication; 1992. [In Persian].
2. Rajabi P. Lost Millennium (Achaemenian). 1st ed. Tehran, Iran: Tus Publication; 2002. [In Persian].
3. Brown E. Islamic Medicine, Trans. Rajabnia M. Tehran, Iran: Translation and Publication board; 1972. [In Persian].
4. Tajbakhsh H. The history of Veterinary and Medicine in Iran. Tehran, Iran: University of Tehran Publication; 2000. [In Persian].
5. Jahez AO. Altaj Fi Akhlagh Almolut. Trans. Nobakht H. Tehran Iran: Taban Publication; 1953. [In Persian].
6. Masoudi AH. Morooj O' alzahab va Ma'aden aljavaher, Trans. Payandeh AG. Tehran, Iran: Translation and Publication board; 1969. [In Persian].
7. Sharden J. Sharden itinerary, Isfahan part, Trans. Oreyzi H. Tehran, Iran: Negah Publication; 1983. [In Persian].
8. Pulak YE. Pulak Itinerary (Iran and Iranians), Trans. Jahandari K. Tehran, Iran: Kharazmi Publication; 1982. [In Persian].
9. Morier J. A Journey Through Persia, Trans. Serri AG. Tehran, Iran: Tus Publication; 2007.
10. Ebne Sina H. Law in medicine, Trans. Abdolrahman sharafkandi AR. Tehran, Iran: Soroush Publication; 1991. [In Persian].
11. Jorjani SE. Khoffiye Alaei. Tehran, Iran: Ettelaat Publication; 1990. [In Persian].

12. Jorjani SE. Alaghrazo'tebbiya va almabahas o 'alalaeiyya Hasan. Tehran, Iran: University of Tehran Publication; 2005. [In Persian].
13. Akhavini AB. Hedayata al mota'allemin Fi Aldeb. Mashhad, Iran: Ferdosi University Publication; 1965. [In Persian].
14. Tabib H. Tohfeye Hakim Momen. Tehran, Iran: Mostafavi Publication; 1959. [In Persian].
15. Elgood C. Medicine in Safavi Period, Trans. Javidan M. Tehran, Iran: University of Tehran Publication; 1996. [In Persian].

Background of Phlebotomy (Cupping) in Iran and Its Role on Human Health

Mehrdad Chatraee Azizabadi¹

Review Article

Abstract

Nowadays, improvements in the today's medical world with many advances achieved in different areas caused many incurable diseases to be cured or prevented. Since many of these developments have been based on utilization of chemical drugs, a large amount of side effects inevitably occurs. Therefore, the traditional methods and past views and experiences that guarantee safer human health have increasingly spread. Among these traditional methods, phlebotomy (bloodletting) is one of which with a special place in Iran's medical culture. Opponents and proponents of this approach have provided plenty of reasons for its accuracy or inaccuracy. However, reviewing its place on the human health system and as an issue with an important place throughout the medical history of our country will address the newer areas of access to the use of past experiences and consequently will enlighten newer researches on health system. The author of this paper has tried to show the place and the role of this ancient approach in the new researches and its effects on human health by reviewing the sources and references about the types and methods of blood cupping. Furthermore, reviewing those viewpoints can provide more opportunities for reflecting and reviewing the experts' viewpoints in this regard.

Key words: Phlebotomy, Health, Jorjani, Ebne Sina, Akhavini, Old Medicine, Bloodletting

Citation: Chatraee Azizabadi M. **Background of Phlebotomy (Cupping) in Iran and Its Role on Human Health.** J Health Syst Res 2013; 8(7): 1107-16.

Received date: 02/07/2012

Accept date: 19/10/2012

1- Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, School of Humanities, Islamic Azad University, Najafabad Branch, Isfahan, Iran (Corresponding Author) Email: m_chatraei@yahoo.com